

L. IVINSKIO “PRIGIMTUMENĖS” TAKSONŲ PAVADINIMAI

Laurynas Ivinskis (1810–1881) – vienas žymiausių XIX a. vidurio Žemaičių švietėjų – į Lietuvos kultūros istoriją įėjo kaip pirmasis kalendorių leidėjas lietuvių kalba. Jo “Kalendorius arba Metu skajtlus ukiszkas” buvo leidžiamas nuo 1846 iki 1867 metų. Kalendorių turinys labai įvairus – kadangi jie buvo skirti valstiečiams, tai nemaža L. Ivinskis juose pateikė praktiškų patarimų žemės ūkio klausimais, istorijos ir astronomijos žinių, tautosakos kūrinėlių, aiškino zoologijos, botanikos dalykus. Iš kalendoriuose pateikiamų straipsnelių botanikos klausimais matyti, kad L. Ivinskis domėjosi šia sritimi ir neblogai buvo pats su ja susipažinęs. Trijuose kalendoriuose (1862–1864) jis išspausdino savo straipsnį “Prigimtinė”, kur aptarė gyvąją ir negyvąją gamtą, botanikos, zoologijos, mineralogijos dalykus. Šiame straipsnelyje L. Ivinskis pateikia augalų klasifikaciją pagal Linėjų ir Žiūsį. Bet didžiausias L. Ivinskio gamtos mokslų darbas “Prigimtumenė” yra nedaugeliui žinomas, nes liko tik jo rankraštis. Šiame darbe autorius atsiskleidžia kaip geras botanikos žinovas ir lietuviškų botanikos terminų kūrėjas.

L. Ivinskis planavo parašyti tris “Prigimtumenės” dalis, tačiau kol kas rastos tik dvi šio rankraščio dalys. Pirmoji rankraščio dalis “Prigimtumenė. Taj ira: surašzimas dalijku žemies, žoliun ir giwoliu su parodimu anun wartojimo” (toliau šiame straipsnelyje vadinamas tiesiog “Prigimtumenė”) yra saugoma Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekoje, ją sudaro 42 puslapiai.

Darbą L. Ivinskis pradeda įžanga, kurioje aiškina žodžio *prigimtumenė* darybą: “<...> *prigimtumenė, pasidarė iz dwijun žodžiu: Prigimtis ir minia.*” Šiuo atveju L. Ivinskis turbūt klydo, tai greičiausiai priesaginės darybos, o ne sudurtinis žodis. Prigimtumenę L. Ivinskis skirsto į tris dalis: “<...> *pasidarie trins didiejej Atskierej, kaip paprastaj nekurie prigimties mokitoej wadin: prigimties karalistiemis: 1. Karalistė negiwojė arba Žemietras. 2. Karalistė pus-giwoje arba Žole-*

nes. 3. *Karalisté giwojé arba Giwolenes*" (p.1). Toliau įžangoje autorius rašo, kad dėl aiškesnio supratimo ir išmokimo jis didžiuosius atskyrius skirsto smulkiau ir pateikia lietuviškus, lotyniškus ir lenkiškus sistematikos kategorijų terminus: "*Anajs parskirimajs ira:*

Atskirius. Regnum. Królestwo.

Skajdma. Divisio. Dział.

Nuodalis. Classis. Oddział.

Podalis. Sub-classis. Pod-dział.

Ejla. Ordo. Rząd.

Paejla. Sub-Ordo. Podrząd.

Draugmie. Familia. Rodzina.

Riežtas. Tribus. Prokrewieństwo.

Gamas. Genus. Rodzaj.

Pagamas. Sub-genus. Podrodzaj.

Wejslė. Species. Gatunek.

Pawejslė. Sub-species. Podgatunek.

Atmajna. Varietas. Odmiana.

Paatmajnis. Sub-variantas. Pod-odmiana" (p.2).

Kategorijoms pavadinti L. Ivinskis stengiasi surasti lietuviškus terminus, o kai kuriuos ir pats sukuria.

Po trumputės įžangos, jau trečiajame puslapyje, autorius pradeda karalystės negyvosios arba žemėtrų aprašą. Šioje dalyje jis aprašo uolienas, dirvožemius, didžiausius žemaičių kalnus, pelkes, ežerus, upes, akmenis, metalus ir kitą negyvąją gamtą. Toje pačioje bibliotekoje yra saugomas ir šios L. Ivinskio darbo dalies rodyklių rankraštis "*Surašzimas žemieminu. Index Fossiliorum. Spis minerałów*", kuriame pateiktos keturios rodyklės – lietuviškų, lotyniškų, lenkiškų ir vokiškų terminų. Lenkijos MA bibliotekoje Krokuvoje yra saugoma antroji L. Ivinskio "*Prigimtumenės*" dalis "*Pri-gimtūmenė turentė sawieje dalijkus žemies, žoliun ir giwunun su parodimu anun wartojimo. Śpis minerałów, roślin i tworów żyjących (zwierzęcych), sutejkta par Ł. Iwiński. Dalis 2. Część 2. Żolièmina. Rośliny. Vegetabilia. Krokuwa. Cracoviae, Krakow, Krakau.*" Šio rankraščio kopija yra Mokslų akademijos bibliotekoje, o apie jį

yra rašę K. Jankevičius ir R. Jankevičienė¹. Jie aptarė šią Krokovoje rastą rankraščio dalį, o kadangi rankraštis prasideda tik nuo 43 puslapio, tai padarė išvadą, kad L. Ivinskis neparašęs planuotos darbo įžangos. Jie nežinojo, kad įžanga ir pirmoji darbo dalis parašyta ir saugoma Lietuvoje.

Antrojoje L. Ivinskio darbo dalyje aprašomi žemesnieji ir aukštesnieji augalai. Didžiąją dalį sudaro pateiktas sisteminis augalų sąrašas, kuriame minima 2521 gentis, priklausančios 215 šeimų. Pateikiamas lietuviškas, lotyniškas, lenkiškas, o kai kur ir vokiškas genties pavadinimas. Toliau L. Ivinskis pateikia abėcėlinės augalų pavadinimų rodyklės “Surašymas žoleniu, taj ira žoliun ir medziu pagał rod-bału ejlos 1. Lietuwiszkaį”. Kitos rodyklės pavadintos lotyniškai – “Index plantarum”, lenkiškai – “Regestr roślin” ir vokiškai – “Verzeichniss der Pflanzen”. Augalus savo darbe L. Ivinskis išdėsto, remdamasis Žiusjė sistema, kuri yra pirmoji iš natūraliųjų sistemų.

L. Ivinskio darbe yra daug įdomių ir originalių genčių pavadinimų, kurių nėra užfiksuota nei “Lietuviškame botanikos žodyne” (LBŽ, 1938), nei “Lietuvių kalbos žodyne” (LKŽ). Autorius įdėjo ir keletą rūšių pavadinimų, tačiau augalų rūšių terminų yra pateikiama labai nedaug. Šiame straipsnelyje nebus nagrinėjami genčių pavadinimai, tam reikėtų gana plačios studijos, bus pabandyta trumpai aptarti sistematikos kategorijų taksonų pavadinimus.

Visus savo darbe aptariamus augalus L. Ivinskis skirsto į 3 *skaidmas* – belapės, vienlapės ir dvilapės: *skajdma I – Belapes. Acotyledoneae*, *skajdma antrojė – Wienlapes. Monocotyledoneae* ir *skajdma trecziojė – Dwilapes. Dicotyledoneae*. Žodis *skajdma* pateikiamas LKŽ XII 659, jį randame ne tik L. Ivinskio darbe, bet ir kituose seniuose raštuose. L. Ivinskis *skaidmą* vartojo skyriui pavadinti.

Skaidmas autorius toliau skirsto į *nuodalius*, pvz.: *Nuodalis II. classis II. Kerpės. Lichenes. Liszajce. Flechten* (kerpės) (p. 71), *Nuodalis III. classis III. Žalumina. Chlorophyta* (žalumina) (p. 77) ir kt. L. Ivins-

¹ Jankevičius K., Jankevičienė R. Kai kurie nauji duomenys apie L. Ivinskio darbus lietuviškos botaninės terminijos srityje// Botanikos klausimai. V., 1962. T.II. P. 151-163.

kis nuodaliais skirstė belapes ir dvilapes skaidmas ir šį žodį vartojo vietoj dabar vartojamos *klasės*. Žodis *nuodalis* pateiktas LKŽ VIII 911, tik kitokia jo reikšmė. Keletu atveju nepateikiama terminų nuodaliams pavadinti, tačiau dažniausiai nurodomi jų pavadinimai, pavyzdžiui, dvilapių augalų pavdinimai: *Žiedaj dwiwejslej belapenej. Apetalae monoclinae* (žiedai dviweisliai belapeniai) (p. 153); *Daugskiautes posieklininkines. Polypetala hypogyna* (daugskiautės posėklininkinės) (p. 160); *Aplinkwajsininkines. Perigyna* (aplinkvaisininkinės) (p. 184). Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, L. Ivinskis klasėms pavadinti vartoja įvairius terminus – vienžodžius, dvižodžius ir net trižodžius, jo terminai neturi būdingos tik šiai kategorijai priesagos, kaip kad turi dabar vartojamų klasių pavadinimai.

Belapių skaidmą L. Ivinskis smulkiau skirsto į *eilas* ir *paeilas*, kurios dabar vadinamos *eilėmis* ir *poeiliais*. Žodis *eila* yra žemaitiškas ir dabar žemaičių vartojamas – LKŽ II 1061 pateikti pavyzdžiai rodo, kad šis žodis randamas Kretingoje, Plungėje, Šilalėje ir kad jį vartojo ne tik L. Ivinskis, bet ir M. Valančius, jis įdėtas ir į Juškos žodyną. Grybus L. Ivinskis suskirstė į tris eiles: *I Ejla. Dulkmenas. Coniomyces* (dulkmenos) (p. 43). *Ejla II. Pelietėnej. Hyphomycetes* (pelėteniai) (p. 47). *Ejla III. Kajlietėnej. Dermatomyces* (kailėteniai) (p. 54). Jis taip pat išskyrė tris kerpių klasės eiles: *Ejla I. Plutėnes. Crypsorae* (plutenės) (p. 72). *Ejla II. Klėstmina. Thallopsosae* (klestmina) (p. 74). *Ejla III. Remtumina. Podetiopsorae* (remtumina) (p. 75). Žaluminos pirmoji eilė *Maurūmina (Wandumina). Algae* (maurumina, vandumina) (p. 77) skirstoma į poeilius. *Paejla I. Plišzmina. Schizophyceae* (plyšmina; dėl y plg. LBŽ 314 J.A. Pabrėžos *antplyšė, Schizophýllum commúne*) (p. 79). *Paejla II. Grudzaliėmina. Gonidiophyceae* (grudžalėmina ?) (p. 84). *Paejla III. Dumpliėmina. Ascophyceae* (dumplėmina) (p. 91). *Paejla IV. Suktmina. Gyrophykea* (suktmina) (p. 96). Antroji žaluminos klasės eilė (*Ejla II. Ordo II. Kiminaj. Musci* (kiminai) (p. 97)) poelių neturi, o trečioji – *Papartenišzkes. Filicoideae* (paparteniškės) (p. 114) – skirstoma į 3 poeilius: 1) *Papartej. Filices* (paparčiai) (p. 114); 2) *Szandriekėnišzkes. Lycopodiaceae* (šundriekeniškės) (p. 116); 3) *Geguženišzkes. Equisetaceae* (geguženiškės) (p. 117). Vienlapių skyrius turi keturias eiles, o poelių

neskiriama: 1) *Žoles wandenines* (žolės vandeninės) (p. 118); 2) *Kermušėnės. Aroideae* (kermušėnės) (p. 120); 3) *Pelūmina. Glumaceae* (pelumina) (p. 124), o ketvirtoji eilė tik nurodyta, jos pavadinimas nepateiktas. Dvilapių skyriaus L. Ivinskis neskirsto į eiles ir poeilius.

Lietuviški eilių ir poeilių pavadinimai yra panašūs, sudaryti su tom pačiom priesagom, pavyzdžiui, su priesaga *-mina*: eilių pavadinimai – *klestmina, remtumina, maurumina, pelumina*, poeilių pavadinimai – *plyšmina, grudžalėmina?, dumplėmina, suktmina*; su priesaga *-eniškės* sudaryti 2 poeilių pavadinimai: *geguženiškės, šundriekeniškės* – ir vienas eilės pavadinimas – *paparteniškės*. Rastas poeilio pavadinimas *paparčiai*, o eilių – *kiminai, dulkmenos* bei keletas eilių pavadinimų, sudarytų su priesaga *-eniai, -enės*: *kailėteniai, pelėteniai, kermušėnės, plutenės*. Išsiskiria vienas eilės pavadinimas, sudarytas iš dviejų žodžių – *žolės vandeninės*. Kaip matyti iš aptartų pavyzdžių, L. Ivinskio terminai, kuriais jis pavadina eiles ir poeilius, įvairuoja, vartojamos kelios priesagos jiems sudaryti. Dabar eilių pavadinimai yra sudaromi su priesaga *-iečiai*.

L. Ivinskis savo darbe išskiria 215 augalų šeimų, tačiau šią kategoriją jis vadina ne žodžiu *šeima*, o *draugmė: draugmie*. Į LKŽ šis žodis neįdėtas. Jis gali būti L. Ivinskio naujadaras. Belapių skyriaus pirmosios klasės, kur yra aprašomi grybai, šeimų pavadinimi įvairuoja, daugiausia pateikiama daugiskaitos forma: *Draugmie 1. Prògribej. Praeformativi* (progrybiai) (p. 43); *Draugmie II. Rūdminas. Uredinei* (rūdminas) (p. 44); *Draugmie V. Pėliejei (Sąmpliekėnej)*. *Mucedinei* (pelėjai; plg. LBŽ 226 *paprastojo pelėsio (Mucoraceae)* sinonimą *pelėjas; samplėkeniai*) (p. 45). *Draugmie VI. Pliekmes. Musorini* (plėkmės) (p. 51). Nuo kitų pavadinimų skiriasi 5 šeimų pavadinimai: *Plonūmėne. Byssacei* (plonumenė) (p. 47); *Buožmėne. Sphaeriaci* (buožmenė) (p. 55); *Tarpuòmina. Hymenini* (tarpuomina?) (p. 63); *Karpotėnej. Tubercularii* (karpoteniai) (p. 46); *Pumpotaukszlinei (Skuzbezđinej)*. *Lycoperdacei* (pumpotaukšliniai, skuzbezdiniai) (p. 57). Antrosios klasės šeimų pavadinimai sudaryti su priesaga *-mina*, pvz.: *Raszmina. Graphideae* (rašmina) (p. 73); *Bumbòlmina. Umbilicarieae* (bumbolmina) (p. 74); *Dwiaszmina. Coniocarpicae* (dviašmina) (p. 75); *Miegùmina. Lecideaceae* (mie gumina) (p. 76) ir kt. Dariniai su

priesaga -mina taip pat vyrauja 3-ios klasės šeimų pavadinimuose, pvz.: *Krutièmina. Oscillatorieae* (krutèmina) (p. 85); *Umzdièmina. Ulvaceae* (umzdèmina) (p. 88); *Grùdzèlmina. Sphaerococceae* (grudželmina) (p. 93); *Lapõmina. Phyceae* (lapomina) (p. 94), tačiau pasitaiko ir kitokios darybos terminų, pvz.: *Geguzèniškes. Equisetaceae* (geguzèniškės) (p. 117); *Lapgrudèniškej. Hymenophylleae* (lapgrūdèniškiai) (p. 114); *Szakniègrudej. Rhizocarpeae* (šaknègrūdžiai) (p. 116); *Sùktminas. Characeae* (suktminos) (p. 96); *Grùdwarstes. Nostochinae* (grūdvarstės) (p. 84).

Vienlapių skyriaus šeimų pavadinimų su priesaga -mina nedaug, vyrauja kitokie terminai. Daugiausia yra teikiama darinių su priesaga -iniai, -inès, pvz.: *Wilkdalginej. Irideae* (vilkdalginiai) (p. 136); *Posajdrinej. Cyperaceae* (posaidriniai) (p. 121); *Lendrieline. Scitamineae* (lendrèlinès) (p. 138); *Žąnskuoline. (Szwèndres). Typhaceae* (žąnskuolinès, švendrès) (p. 120); *Kermušzines. Aroideae* (kermušinès) (p. 120) ir kt. Kitų šeimų pavadinimuose tiesiog pateikiamos genčių daugiskaitos formos, pvz.: *Pràmaudāj. Restiaceae* (pramaudai) (p. 129); *Narcizaj. Narcisseae* (narcizai) (p. 135); *Siustenej. Mismaceae* (siusteniai) (p. 119); *Wèrbas. Palmae* (verbos) (p. 128); *Ropùtwes. Dioscoreaceae* (roputvės) (p. 134) ir kt.

Trečiojo dvilapių skyriaus šeimų pavadinimai dažniausiai padaryti su priesaga -mina, pvz.: *Karklùmina. Salicineae (Amentaceae)* (karklumina) (p. 145); *Pipirùmina. Piperaceae* (pipirumina) (p. 148); *Szirdùmina. Gentianeae* (širdumina) (p. 263); *Ropùtmina. Solaneae* (roputmina) (p. 238) ir kt. Nemažai yra ir terminų su priesaga -inès, -iniai, pvz.: *Jowarìnes. Platanaeae* (jovarinès) (p. 145); *Notnierines. Urticaceae* (notnèrinès) (p. 147); *Prokarklines. Elaeagnaceae* (prokarklinès) (p. 136); *Winkšzninej. Ulmaceae* (vinkšniniai) (p. 146) ir kt. L. Ivinskio darbe pateikiama šeimų pavadinimų ir su priesaga -enès, -eniai, pvz.: *Kąnkoriezènes. Coniferae* (kankorèženès) (p. 143); *Plàtejkènes. Penaceae* (plateikenès) (p. 154); *Łapkrosènes. Phytolacceae* (lapkrosenès) (p. 157); *Waszkuonènes. Myriceae* (vaškuonenès) (p. 145); *Rieszùtenej. Juglandaeae* (riešuteniai) (p. 146) ir kt. Dvilapių skyriuje pasitaiko šeimų pavadinimų, kur pateikiama genties pavadinimo daugiskaitos forma: *Taurùnes. (Gilendrines). Cupuliferae* (taurū-

nės, gilendrinės) (p. 146); *Aguotras. Podostemeae* (aguotros) (p. 149); *Muszkateľes. Myristiceae* (muškatelės) (p. 149); *Miėnuwas. Menispermaceae* (mėnuvos) (p. 164) ir kt.

L. Ivinskio darbe šeimų pavadinimai įvairuoja, daugiausia pasitaiko darinių su priesaga *-mina*, tačiau yra ir terminų su priesaga *-iniai*, kuri dabar vartojama sudarant šeimų pavadinimus.

Kai kurias šeimas L. Ivinskis skirsto smulkiau ir po to pateikia genčių pavadinimus. Jis dar skiria *rėžtus*. Šį žodį L. Ivinskis vartoja vietoj dabar vartojamo termino *triba*, pvz.: *Riežtas I. Tribus I. Rizinės. Chryzeae* (rizinės) (p. 122); *Riežtas II. Tribus II. Wikšzrines. Phalarideae* (vikšrinės) (p. 122). Žodis *rėžtas* yra pateiktas LKŽ XI 511, jį vartojo ne vien L. Ivinskis, bet ir kiti autoriai, tik visai kita reikšme.

Rėžtai skiriami tik antrajame ir trečiajame skyriuose. Belapių skyriaus augalai neskirstomi į rėžtus, tik kai kurios šeimos skirstomos smulkiau nenurodant kategorijos pavadinimo, tad šitaip gali būti išskirti pošeimiai, o ne tribos, pvz.: *Draugmie VI. Pliėkmes. Mucorini* (plėkmės) (p. 51).

A. *Plewiėdras. Rhacodiei* (plevėdros) (p. 52)

B. *Plewiėdras tikroses. Mucorini genuini* (plevėdros tikrosios) (p. 53)

C. *Spirūnaj. Pilobolei* (spirūnai) (p. 54).

Draugmie XXVI. Krutiėmina. Oscillatorieae (krutiėmina)

A. *Krutiėminej. Oscillatorinae* (krutiėminiai) (p. 85)

B. *Rinkūmina. Lyngbyeae* (rinkumina)

C. *Sliėgmina. Rivularieae* (slėgmina) (p. 86).

Toliau pateikiami kiekvienos grupės genčių pavadinimai.

Tribų kaip ir šeimų pavadinimai įvairūs, daugiausia jie sudaryti su priesaga *-inės*, pvz.: *Riežtas V. Smilgines. Agrestis* (smilginės) (p. 124); *Riežtas I. Didmines. Rafflesieae* (didminės) (p. 152); *Riežtas II. Arbužinės. Cucurbiteae* (arbūzinės) (p. 188); *Riežtas I. Blūdwinės. Ocymoidae* (blūdvinės) (p. 227) ir kt. Kita grupė tribų pavadinimų sudaryta su priesaga *-enės*, pvz.: *Kapunėnes. Cuprissineae* (kapūnenės) (p. 144); *Medgėnes. Gnetaceae* (medgenės) (p. 145); *Gajlenes. Rhodoracėae* (gailenės) (p. 214); *Szilėnes. Ericaeae* (šilenės) (p. 215); *Usnėnes. Carduaceae* (usnenės) (p. 253). Pasitaiko ir tokių tribų pavadinimų, kur pateikiama genties pavadinimo daugiskaitos forma, pvz.: *Kartpienes*.

Euphorbieae (kartpienės) (p. 150); *Balàndas. Cyclolobeae* (balandos) (p. 158); *Ràjsztwes. Cedreleae* (raištės) (p. 174); *Pipiraj. Pipereae* (pipirai) (p. 148); *Bėzdāj (Alīwas). Sambuceae* (bezdai, alyvos) (p. 248) ir kt. Toliau tribos skirstomos į gentis, o genčių rūšių pavadinimų pateikiama tik vienas kitas, pvz.: *CCL III. Kàltas. Claviceps. (Sclerotium. Ppermoedia. Scler. Clavus). Nasionak. Ostróžka. Jundz. Hartpilz. Kornkeimer.*

Pagal wejslies grudun isz kuriun parsiwert, wadinas

- a. *Kàltas rugìnis. Claviceps Secalis. Secale cornutum. Balding, diss. 1771. Secale luxurians. Bauhin.*
- b. *K. kwietìnìs. Cl. Triticì. Wallr.*
- c. *K. Kaspenìnìs. Cl. Lolii. Wallr.*
- d. *K. Szwendrìnìs. Cl. Arundini. Wallr.*
- e. *K. Pamienìnìs. Cl. Dactylidis. Wallr.*
- f. *K. Pominìnìs. Cl. Festucae. Wallr.*
- g. *K. Mielitìnìs. Cl. Sesleriae. Wallr.*
- h. *K. nuosmilgìnìs. Cl. Poal.*
- i. *K. Saujenìnìs. Cl. Maydis. (p. 57–58)*

Apibendrinant aptartą L. Ivinskio rankraštį, galima daryti trumpas išvadas, kad antroje L. Ivinskio darbo „Prigimtumenė“ dalyje augalai išdėstyti sistemiškai. Kategorijoms pavadinti L. Ivinskis vartoja lietuviškus terminus, kai kuriuos, matyt, pats sukuria. Dabar yra vartojamas terminas *klasė*, o L. Ivinskis vartoja *nuodalį* (classis), vietoj dabar vartojamo iš lotynų kalbos pasiskolinto termino *triba* jis vartoja – *rėžtas (Tribus)*. Žodžiai *prigimtumenė* ir *draugmė* išvis niekur neužfiksuoti, juos turbūt vartojo tik L. Ivinskis. Atskirų sistematikos kategorijų grupių pavadinimai įvairuoja, bet L. Ivinskis bando vienodinti – vienus pavadinimus daro su vienom priesagom, o kitus – su kitom, pavyzdžiui, draugmių pavadinimai dažniausiai sudaryti su priesaga *-mina*, o rėžtų vyraujanti priesaga yra *-inės*.

L. Ivinskio darbas „Prigimtumenė“ įdomus ir svarbus žvelgiant į botanikos terminų kūrimo pradžią. Gaila, kad šis darbas nebuvo išspausdintas ir jo rankraštis ilgai buvo nežinomas Lietuvos botanikams, tačiau savo vertės ir šiandien jis nėra praradęs.